

ŻYCIE NAUKOWE

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej „«Nie wierząc nam, że chcieć – to móc!» Legiony i ich wpływ na sprawę polską w latach 1914–1918”, Toruń, 19–20 X 2017

W dniach 19 i 20 X 2017 r. na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa „«Nie wierząc nam, że chcieć – to móc!» Legiony i ich wpływ na sprawę polską w latach 1914–1918”. Obrady zostały zorganizowane przez Zakład Historii XX wieku oraz Instytut Historii i Archiwistyki UMK. Patronat nad konferencją objęli Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych oraz Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej. Celem obrad było podjęcie refleksji nad wpływem Legionów Polskich na sprawę polską w latach I wojny światowej. W zorganizowanej w budynku toruńskiego Collegium Humanisticum konferencji wzięli udział specjaliści – badacze historii Polski XX w.

Utworzenie Legionów było możliwe wobec wybuchu w 1914 r. I wojny światowej. Ta formacja zbrojna, składająca się z polskich żołnierzy, walczyła u boku państw centralnych, co wynikało z przyjętej taktyki, a nie sympatii politycznych. Komendant I Brygady Legionów Polskich – największy autorytet legionistów – Józef Piłsudski traktował jako wrogów każdego z zaborców: Austrię, Niemcy i Rosję, ponieważ państwa te stały na drodze do niepodległości. Podobne stanowisko przyjęli jego współpracownicy i żołnierze. Nie był to początkowo pogląd powszechnie uznany w społeczeństwie podzielonym wyznaniowo i etnicznie. Nazwa Legionów w symboliczny sposób nawiązywała do wieloletnich dążeń niepodległościowych Polaków. W okresie zaborów na emigracji funkcjonowały Legiony gen. Jana Henryka Dąbrowskiego, Legion Polski na Węgrzech, Legion Adama Mickiewicza we Włoszech oraz Legion Polski w Turcji. Dopiero wojna między zaborcami dała szansę realizacji programu walki o niepodległość. Legionistom trudno było się pogodzić z internowaniem żołnierzy I i III Brygady Legionów latem 1917 r., co wynikało z odmowy złożenia przysięgi na wierność cesarzom. Rozwiązanie formacji legionowych nie oznaczało zamknięcia drogi do niepodległości. Po odzyskaniu też byli legioniści zaangażowali się w walki o granice II Rzeczypospolitej w pierwszych latach jej istnienia, a następnie w wojnę z Rosją sowiecką. Legiony przeszły do legendy wraz ze swym Komendantem.

Obrady otworzyli przedstawiciele Zakładu Historii XX wieku, Instytutu Historii i Archiwistyki oraz Wydziału Nauk Historycznych UMK. Kierownik Zakładu Jarosław Kłaczek w inauguracyjnym wystąpieniu odwołał się do postaci Józefa Piłsudskiego. Uznał, że Komendant przewidywał porażkę Rosji w wojnie z państwami centralnymi, a następnie pokonanie Niemiec i Austro-Węgier oraz ich sojuszników przez Ententę. Jarosław Kłaczek przedstawił myśl przewodnią konferencji, którą oddaje tytuł obrad. Przypomniał o dokonaniach organizacyjnych Zakładu – konferencja o Legionach była kolejną z cyklu „O Niepodległą i jej trwanie”. Następnie Dziekan WNH Stanisław Roszak pogratulował organizatorom podjęcia problematyki Legionów. Odwołał się do symbolu Legionów, jaką jest pieśń *My, Pierwsza Brygada*. Dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki Waldemar Rozynkowski zaprosił słuchaczy na kolejne konferencje i debaty planowane przez pracowników Zakładu Historii XX wieku.

Na obrady o Legionach złożyły się trzy panele – kolejno zatytułowane: „Czyn zbrojny”, „Legiony a społeczeństwo” oraz „Środowisko i postacie legionowe”. Pierwsze dwa odbyły się w czwartek, 19 października, a trzeci – w piątek, 20 października. Rolę moderatorów całej sesji pełnili Jarosław Kłaczek, Krzysztof Kania, Zbigniew Girzyński, Piotr Cichoracki oraz Przemysław Olstowski. W sumie zostało wygłoszonych 14 referatów.

Pierwszy panel zainaugurowało wystąpienie Przemysława Olstowskiego (Instytut Historii PAN), który mówił o potrzebie dalszych badań nad dziejami Legionów Polskich. Wskazał, że zagadnienie Legionów Polskich było podejmowane już przez historyków w II Rzeczypospolitej. Kwestię Legionów w II RP podnosiły także wyspecjalizowane instytucje – Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski i Wojskowe Biuro Historyczne. Badania były i są kontynuowane – Legiony w dalszym ciągu wzbudzają zainteresowanie historyków i społeczeństwa. Badania te wymagają sięgnięcia do okresu działalności przyszłych legionistów w Związku Walki Czynnej oraz Związku Strzeleckim i Polskich Drużynach Strzeleckich. Zdaniem referenta analizowanie problematyki legionowej można poszerzyć o wiele szczegółowych kwestii. W kolejnym referacie Krzysztof Kloc z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie podjął próbę odpowiedzi na pytanie, czy Piłsudski zakładał wybuch powstania na terenie Królestwa Polskiego po wkroczeniu jego I Kompanii Kadrowej. Referent zauważył dotychczasowe – jego zdaniem wątpliwe – postrzeganie przez badaczy intencji Komendanta w początkowych miesiącach I wojny światowej. Prawdopodobnie Piłsudski już przed wojną nie zakładał, by Królestwo Polskie było gotowe do podjęcia akcji narodowowyzwoleńczej. Z kolei Jarosław Centek z Zakładu Historii Wojskowej UMK poruszył rolę Legionów Polskich w bitwie pod Limanową-Łapanowem na terenie ówczesnej Galicji. Bitwa ta odbywała się od lata 1914 niemal do końca tego roku między siłami zbrojnymi państw centralnych a armią rosyjską. W ocenie referenta błędem jest utrwalony w historiografii termin „bitwa pod Limanową”. Faktyczny charakter starć pozwala na przyjęcie określenia – ujętego w tytule wystąpienia – bitwa pod Limanową-Łapanowem. Po Jarosławie Centku zabrał głos Piotr Cichoracki (Uniwersytet Warszawski). Celem referatu było przedstawienie stosunku żołnierzy Legionów do żołnierzy państw centralnych walczących w siłach zbrojnych Austro-Węgier i Niemiec. Referent wskazał na dotychczasową stereotypizację relacji legionistów z żołnierzami państw centralnych. Jego zdaniem właściwsze byłoby przyjęcie poglądu o występowaniu złożonego (różnorodnego) charakteru tej relacji. Odmienne kształtowały się stosunek legionistów do żołnierzy Austro-Węgier oraz Niemiec, ewolucja nastawienia do armii niemieckiej, a także inne postrzeganie żołnierzy poszczególnych narodowości – obecnych w armii Habsburgów.

Rozpoczęła się dyskusja między uczestnikami konferencji, w której udział wzięli Jarosław Centek, Dariusz Fabisz, Przemysław Olstowski, Szczepan Wierzosławski, Jan Snopko oraz Piotr Cichoracki. Jednym z efektów tej dyskusji było omówienie kwestii warsztatowych – wskazano na dotychczasowy stan badań odnoszących się do problematyki Legionów Polskich. Zwrócono też uwagę na możliwość wykorzystania dostępnego materiału źródłowego – przy uwzględnieniu jego specyfiki.

Po przerwie referat wygłosił Grzegorz Kulka (Uniwersytet Wrocławski), który przeanalizował udział Rad Oficerskich w Legionach Polskich jako formy sądownictwa honorowego w latach 1916–1917. Autor poruszył kwestie osobistego honoru legionistów i sytuacji prowadzących do pojedynków honorowych. Jeden z celów tego sądownictwa w Legionach stanowiło ograniczenie występujących zatargów personalnych. Referent poddał analizie Rady Oficerskie jako rodzaj instytucji stojących na straży godności legionistów. Z kolei Jan Snopko z Uniwersytetu w Białymstoku przedstawił próby opanowania kryzysu przysięgowego w Legionach Polskich latem 1917 r. Referent odwołał się do przyczyn, przebiegu i konsekwencji kryzysu przysięgowego. Nie wszyscy legioniści byli zwolennikami odmowy przysięgi na wierność cesarzom Niemiec i Austro-Węgier. W Legionach Piłsudski miał także przeciwników, większość żołnierzy tej formacji uznawała jednak autorytet Komendanta. Na zakończenie pierwszego panelu konferencji referat wygłosił Zbigniew Girzyński. Badacz ten skoncentrował się na polityce Tymczasowej Rady Stanu wobec Legionów Polskich. Powstanie tej Rady umożliwiły postanowienia Aktu 5 listopada z 1916 r. Był to wprawdzie organ powołany przez państwa centralne, lecz miał polski charakter. Członkowie Rady rozumieli, że nie będzie możliwe odzyskanie i utrwalenie niepodległości bez powstania silnego i dobrze zorganizowanego Wojska Polskiego. Według członków TRS Legiony mogły w przyszłości stanowić trzon polskiej armii. Z tego powodu konieczne było zapewnienie Legionom odpowiednich warunków zapobiegających zlikwidowaniu tej formacji. W konkluzji referent odwołał się do Rady Regencyjnej. Przedstawił jej stosunek do Piłsudskiego.

W debacie na zakończenie pierwszego panelu głos zabrali kolejno: Przemysław Olstowski, Grzegorz Kulka, Szczepan Wierzosławski, Jarosław Kłaczek, Wojciech Miklaszewski, Zbigniew Girzyński, Jan Snopko oraz Krzysztof Kloc. Uczestnicy dyskusji wymienili się uwagami i pytaniami. Referenci mieli okazję bronić własnych tez zawartych w poszczególnych wystąpieniach. Była to też okazja do rozwinięcia niektórych problemów podjętych w referatach oraz do syntetycznego zarysowania nowych zagadnień.

Drugi panel zainaugurował referatem Wojciech Miklaszewski (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy). Wystąpienie z przyczyn organizacyjnych zostało przeniesione z trzeciego panelu. Referent analizował postać Janusza de Beaurain (1893–1959) jako pomysłodawcy utworzenia eskadry lotniczej w Legionach Polskich. Beaurain w czasach I wojny światowej pełnił rolę oficera wywiadowczego. Wpływał na Piłsudskiego, by ten wyraził zgodę na utworzenie jednostki lotnictwa rozpoznawczego, opracował nawet odpowiedni plan organizacyjny. Autor referatu omówił też pierwszy lot bojowy polskiego lotnictwa, który miał miejsce 5 XI 1918 r. Jego uczestnikiem był właśnie Beaurain. Jego biogram referent uzupełnił późniejszymi wydarzeniami. Beaurain brał udział w wojnie polsko-ukraińskiej o granice, szybko awansował w hierarchii wojskowej w II RP, pełnił funkcję kierownika Centralnych Zakładów Lotniczych. Po II wojnie pozostał na emigracji. Następnie głos zabrała Joanna Dufurat (Uniwersytet Wrocławski), która wygłosiła referat: „Legiony to dzisiaj Polska». Zabiegi

o pozyskanie społeczeństwa Królestwa Polskiego dla Legionów w latach 1914–1915”. Autorka referatu zwróciła uwagę na szok i poczucie osamotnienia legionistów, którzy stykali się z ludnością Królestwa Polskiego. Wskazała też, że już przed wojną w kręgu Piłsudskiego czyniono zabiegi o pozyskanie ludności Kongresówki. Miało to być możliwe w rezultacie działań emisariuszy Piłsudskiego, którzy zapewniali kontakt i pozyskiwali informacje o nastrojach społecznych w zaborze rosyjskim. Na podstawie zdobytych informacji w kręgu Legionów podjęto intensywną i zaplanowaną akcję propagandową na szeroką skalę. W konkluzji autorka wskazała, że tam, gdzie rozpoczynano akcję propagandową, można mówić o wzroście przychylnych nastrojów wobec żołnierzy Legionów, ale zjawisko to nie miało powszechnego charakteru. Do pewnego stopnia wynikało to także z niekorzystnej sytuacji Rosji na froncie.

Po tym wystąpieniu odbyła się dyskusja w ramach drugiego panelu, chociaż pojawiły się także odwołania do wcześniejszych referatów. Głos zabrali kolejno: Krzysztof Kloc, Dariusz Fabisz, Piotr Cichoracki, Przemysław Olstowski, Jan Snopko, Joanna Dufrat, Jacek Gzella, Grzegorz Kulka, Jarosław Kłaczkow oraz Zbigniew Girzyński. W dyskusji uczestnicy konferencji po raz kolejny wymienili się uwagami. Poruszono kwestie warsztatowe i terminologiczne. Omówiono i poddano krytyce niektóre źródła do historii Legionów Polskich. Rozważano przyczyny negatywnego stosunku ludności Królestwa Polskiego do legionistów. Zastanawiano się, na ile wynikało to z orientacji prorosyjskiej, a na ile z antyniemieckiego usposobienia większej części ludności Kongresówki.

Drugiego dnia obrad odbył się ostatni, trzeci panel, który poświęcono analizie więzi środowiskowych legionistów oraz indywidualnie – poszczególnym postaciom. Jako pierwszy referat wygłosił Stanisław Ciechanowski (Uniwersytet Warszawski), który przedstawił sylwetkę Karola Dubicz-Penthera (1892–1945) – lekarza, legionisty, oficera wywiadu i dyplomaty. W latach I wojny światowej Penther zaciągnął się do Legionów, ale nie uczynił tego od razu, tylko dopiero w 1915 r. W Legionach był kawalerzystą. W środowisku legionowym wyróżniał się szybkimi awansami wojskowymi, kontynuowanymi w latach II RP. Umożliwiała to jego zaangażowanie wywiadowcze, a także wykształcenie uzyskane przez niego w Wyższej Szkole Wojennej. Dalsza część wystąpienia koncentrowała się na analizie lat 1937–1945, ostatnich w życiu Penthera. Referent prezentował jego działalność wywiadowczą i dyplomatyczną w Portugalii rządzonej przez dyktatora Antónia de Oliveirę Salazara. Tomasz Gajownik (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) przedstawił rodowody legionistów zajmujących w latach II RP stanowiska *attaché* wojskowych w krajach nadbałtyckich, do których zaliczył Łotwę, Estonię i Finlandię. Tereny te przed I wojną światową należały do Rosji – dobierano tych *attaché*, którzy uprzednio służyli w armii carskiej. Piłsudski miał plany wobec państw bałtyckich, chciał związać z nimi Polskę bliskim sojuszem, co wynikało ze wspólnego zagrożenia sowieckiego. Koncepcja ta zyskała miano Związku Bałtyckiego. Mimo że nie doczekała się realizacji, to zwraca uwagę istotna strategiczna rola byłych legionistów w państwach bałtyckich. Z kolei Mateusz Hübner (UMK) podjął próbę ustalenia genezy grupy „pułkowników” w Legionach Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej. „Pułkownicy” w latach II RP tworzyli elitę obozu piłsudczykowskiego. Większość późniejszych „pułkowników” w okresie I wojny światowej przechodziła przez Legiony (najczęściej I Brygadę Piłsudskiego) bądź POW będącą piłsudczykowskim ośrodkiem konspiracji. Autor nie zdecydował się wyciągnąć zbyt daleko idących wniosków, ponieważ działalność w Legionach i POW nie stanowiła jedynego kryterium przynależności do „pułkowników”. Zastosowanie

jednoznacznych kryteriów i sformułowanie tego typu wniosków byłoby sprzeczne ze specyfiką grupy „pułkowników”, która nigdy nie utworzyła sformalizowanych struktur. Konsolidowała je osoba Józefa Piłsudskiego. W ramach tego panelu głos zabrał Dariusz Fabisz (Uniwersytet Zielonogórski), analizując doświadczenia poetów w Legionach Polskich. Dokonał tego na wybranych przykładach, ponieważ nie starczyło czasu na przedstawienie wszystkich obecnych w Legionach. Nie zabrakło odwołania do ułana i poety, będącego jednym z najbardziej oddanych Komendantowi piłsudczyków – Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego. Na zakończenie trzeciego panelu głos zabrał Piotr Podhorodecki (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie). Udzielił odpowiedzi na pytanie, czy Kazimierzowi Sosnkowskiemu można przypisywać miano dowódcy polowego. Zdaniem referenta jest to uzasadnione. Prelegent wskazał, że Sosnkowski inspirował się Piłsudskim, ale potrafił też wyrazić krytyczne stanowisko wobec decyzji Komendanta, które uważał za zbyt ryzykowne.

Na zakończenie odbyła się dyskusja, w której wzięli udział kolejno: Zbigniew Girzyński, Przemysław Olstowski, Dariusz Fabisz, Mateusz Hübner, Grzegorz Kulka, Krzysztof Kania oraz Tomasz Gajownik. Debata, podczas której wymieniono się uwagami, spostrzeżeniami i replikami, poprzedziła podsumowanie całości obrad, którego podjął się Zbigniew Girzyński. Uznał, że powstanie Legionów miało przełomowe znaczenie dla sprawy polskiej. Pozbawieni własnej państwowości Polacy zyskali atut w rozgrywce politycznej, która stanowiła tło zmagania wojennych. Zbigniew Girzyński powiązał Legiony z polskimi tradycjami niepodległościowymi. Przypomniał o publikacji, która powstanie na bazie przeredagowanych referatów wygłoszonych na konferencji. Będzie to kolejna książka z serii „O Niepodległą i jej trwanie”, którą redaktorzy Jarosław Kłaczek, Krzysztof Kania i Zbigniew Girzyński adresują nie tylko do zawodowych historyków, ale i pasjonatów.

Problematyka Legionów – a w szerszej perspektywie kształtowania się odrodzonej Rzeczypospolitej – zasługuje na popularyzację nie tylko w środowisku badawczym. Wynika to z zainteresowań oraz okolicznościowych uroczystości rocznicowych, których ukoronowaniem będą obchody odzyskania przez Polskę w 1918 r. niepodległości. Rola sekretarzy naukowych konferencji przypadła doktorantom w Zakładzie Historii XX wieku – Kindze Czechowskiej i Mateuszowi Hübnerowi.

Mateusz Hübner

Toruń